

ТМ	Г. XXVII	Бр. 4	Стр. 553 - 570	Ниш	октобар - децембар	2003.
----	----------	-------	----------------	-----	--------------------	-------

UDK 329.323.1(497.11 Суботица)

Оригинални научни рад

Примљено: 04.02.2003.

Бојан Тодосијевић

Централноевропски универзитет

Будимпешта (Мађарска)

ДИМЕНЗИЈЕ ПОЛИТИЧКОГ ПРОСТОРА У СУБОТИЦИ: МАЊИНСКЕ ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И ДЕМОКРАТИЗАЦИЈА*

Резиме

У раду се анализира димензионалност преференција политичких партија, као и утицај "етничког гласања", на узорку испитаника из Суботице. Етничка хетерогеност Суботице је погодвала пролиферацији партија и организација са прокламованим циљем представљања националних мањина, првенствено Мађара, Хрвата, и Буњеваца. Факторска анализа преференција партија које су учествовале на локалним изборима 1996. године указала је на тродимензионалну структуру. Политичке партије се, на основу добијених резултата, могу диференцирати према њиховој (1) грађанској оријентацији, (2) позитивној оријентацији према српском национализму и тада владајућем режиму, и (3) про-мањинској оријентацији. Етничко гласање је доминирало код партија са високим скором на димензији српског национализма и димензији про-мањинске оријентације.

Кључне речи: демократизација, етничке политичке партије, Југославија, изборно понашање, факторска анализа

Током векова Војводина је била мултиетничка, мулти-културална и мулти-конфесионална територија. Према Специјалном извештају Уједињених нација (*UN Special report*, 1996), у данашњој Војводини живи 26 различитих етничких, језичких, и културних група. Насупрот често изражаваном мишљењу да је Војводина "традиционално мирољубив и толерантан" регион, историјска сведочанста показују Војводину као сцену различитих оштрих и насилних сукоба, који су неретко били базирани, или су се барем подударали, са етничким поделама.¹ С друге стране, постојали су и периоди више

* Верзија рада на енглеском језику објављена је у часопису *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol. 8, No. 3 (2002).

¹ *Етничко и национално* се у овом раду користе као синонимни термини.

или мање мирољубивог суживота. Под различитим режимима и властима често су постојали посебни институционални аранжмани чији је циљ било обезбеђивање одређеног степена самоуправе за поједине етничке групе и превенција етничких сукоба.

Увођење компетитивног вишепартијског политичког система, према општем очекивању демократске јавности је било да ће демократизација земље даље допринети побољшању стања мањинских права. Појава политичких странака са прокламованим циљем заступања интереса националних мањина је требало да посебно доприне се у том правцу, како кроз даље унапређивање закона који се тичу мањина тако и праћење њихове примене. Барем су тако тврдили програми таквих партија.

Међутим, догађаји који су уследили довели су до низа неочекиваних последица по стање мањинских права и међунационалних односа у Војводини. Аутономија Војводине је минимизирана, а законске одредбе које се односе на заштиту права мањина, иако нису формално укинуте, примењиване су горе него икада. Мада се у теоријским расправама често подразумева да су демократизација политичког система и заштита мањина нераздвојно везани, "демократизација" социјалистичке Југославије није донела нарочито слатке плодове мањинама.

Ова привидна контрадикција је последица вишесмисленог значења термина "демократизација". Демократизација у смислу вишепартијског политичког система наравно није исто што и демократизација у смислу адекватног уважавања различитих интереса грађанства. Овај рад је стога посвећен анализи процеса претварања једнопартијског моно-идеолошког политичког простора бивше Југославије у аутентичан плуралистички систем. Познавајући скорашњу историју земље, може се очекивати сведочанство о замени раније доминантне службене социјалистичке идеологије другом доминантном идеологијом - национализмом, тј. да је политички систем током деведесетих иако вишепартијски и даље био моно-идеолошки (Sekelj, 2000). Под утицајем интензивне етнизације политике (Offe, 1995) национализам је постао средишња политичка тема. Последично, политичка артикулација других интереса је бивала отежана, а формирање међу-националних коалиција готово немогуће. Странке базиране на принципу националности су практично монополизовале политичку моћ, тврдећи да управо оне јесу аутентични заступници интереса "својих" народа. Бројчани односи су постали круцијални. На пример, локалне самоуправе у војвођанским градовима са претежно мађарским становништвом су под влашћу партија мађарске мањине практично од увођења вишепартијског система (Lutovac, 1998).

Мултиетничка Суботица је узета у фокус овог истраживања пошто садржи готово све битне одлике политичке динамике у целој

држави (искључујући оружане сукобе), тј. може се сматрати "микросмосом" мултиетничке Југославије и Србије. Централно питање овог истраживања је у којој мери је појава и пролиферација политичких партија, укључујући и мањинске партије, допринела суштинској, за разлику од формалне, демократизацији политике. Основна теза је да вишедимензионалност политичког простора представља потврду да пролиферација партија значи и диверсификацију политичких опција, и *vice versa*.

Емпиријска анализа се односи на димензионалност политичког простора у Суботици. Димензионалност политичког простора је дефинисана као међуодноси преференција испитаника за различите политичке партије. Уместо да се анализира однос испитаника према свакој партији посебно, овде је фокус на општој перцепцији целокупне "понуде" политичких партија.

Поред дескриптивног и нормативног аспекта (упознавање карактеристика политичког простора односно рефлексивна на квалитет процеса демократизације), анализирани проблем има и шире теоријско значење. Проблем базичних димензија политичког простора је већ више деценија у фокусу пажње многих истраживача. Политичке партије, идеологије, и покрети се од Француске револуције традиционално разликују према њиховом положају на једној димензији - од политичке леве до политичке деснице. Међутим, поједини истраживачи, налазе да је тај једноставни модел неодговарајући, те заступају сложеније, вишедимензионалне моделе (нпр. Eusensck, 1975, Kerlinger, 1984, Wilson, 1973). Према Ајзенковој теорији, постоје две релевантне политичке димензије. Једна одговара традиционалној левица-десница или либерално-конзервативној опозицији, а друга представља у суштини психолошку димензију ауторитарности². Према овом моделу, на пример, комунисти и фашисти (у Енглеској педесетих и шездесетих прошлог века) заузимају екстремне позиције на димензији либерализма-конзерватизма, али су слични по својој ауторитарности.

У савременијој литератури најчешће се среће нешто измењен дводимензионални модел, при чему се две димензије именују као либертарност³ насупрот ауторитарности, и левица-десница у економској сфери. Middendorp (1989), на пример, заступа овакав модел, тврдећи да је у Холандији посебно димензија ауторитарности-либертарности од одлучујуће важности за политичко понашање (на пример подршку партијама) и за разумевање психолошког садржаја димензије левица-десница (где десница представља ауторитарни пол).

² У оригиналу "*tough-mindedness*", али је блиско дефиницији ауторитарне личности.

³ Не ради се о класичној идеологији либерализма него првенствено о *laissez-faire* односу према питањима друштвено-културних односа.

Кичелт (Kitschelt, 1994) заступа сличан модел, али сматра да као последица појаве тзв. "нових друштвених покрета" (нпр. еколошки, мировни, феминистички) и "пост-материјалистичке револуције" (Inglehart, 1990), у Западној Европи крајем двадесетог века долази до померања те две димензије и то до приближавања класичне левнице и либертарног пола, док се на другој страни приближавају економска десница и ауторитарност у сфери друштвених односа. Међутим, Кичелт (1992, 1995) сугерише да се у пост-комунистичком контексту трансформација политичког простора креће у супротном правцу. Левица, дефинисана раније владајућим партијама, је праћена аутоританошћу, док економска десница, тј. промоција нерегулисане тржишне економије, и либертарност конвергирају на другој страни.

За сада нема довољно евиденције да би се оценила ова теорија. Док би Југославија могла можда да се уклопи у тај модел (ауторитарност у друштвеној сфери и протекционизам у економској код СПС-а, а либерализам и приватизација код знатног дела коалиције ДОС), у Мађарској су, на пример, социјалисти заступали економски али и социјално-културни либерализам, док је десница инсистирала на протекционизму и ауторитарном национализму. Емпиријска истраживања указују да је пост-комунистичка реалност сложенија него што Кичелтов модел подразумева. У Мађарској, рецимо, постоји евиденција о тродимензионалној структури (Enuedi i Todosijević, 2001), дефинисаној социјалистичким конзерватизмом, десничарским националистичким конзерватизмом, и либертарношћу.

Овај рад је, дакле, прилика и да се стекне почетни увид у проблем структуре политичког простора код нас, и то с једне стране у у мулти-културалном и мулти-етничком окружењу, а са друге деценијама под доминацијом ауторитарне социјалистичке идеологије.

Да би се испитали извори подршке и разликовања политичких партија, биће проверено у којој мери етничка или национална припадност одређују однос према политичким партијама. Уколико се већа пропорција варијансе у преференцијама за политичке партије може приписати националној припадности, утолико се то може протумачити као показатељ значаја гупне припадности за политичке преференције, и даље као показатељ да је умножавање политичких партија резултирало прилично ограниченим проширењем политичког спектра. У таквом случају, различите партије не представљају различите интересе (у мери у којој интерес није идентичан са припадношћу датој групи) него се заправо боре за монопол над политичком репрезентацијом "својих" националних група, а "национални интереси" постају једина релевантна политичка тема.⁴

⁴ Такозвана "валентна тема" (valence issue, Stokes, 1963), где партије не заступају различите позиције, него настоје да се прикажу као најаутентичнији борци за дати циљ (рецимо "национални интерес").

Импликације добијених резултата за стварну демократизацију политике у Суботици ће бити продискутоване, посебно у светлу великог броја постојећих политичких партија и организација.

Метод

Ова анализа је базирана на анкети спроведеној у Суботици, почетком 1996. године.⁵ Ради се *секундарној анализи података*. Иако циљ анкете није била анализа проблема који се овде испитује, подаци су употребљиви у те сврхе.

Подаци од интереса за ово истраживање се првенствено односе на преференције политичких партија. Испитаници су били питани колико је вероватно да би на изборима гласали за сваку од 11 политичких партија активних на локалном нивоу у Суботици. Уључене су следеће партије: 1) Буњевачко-шокачка странка (БШС), 2) Демократски савез Хрвата у Војводини (ДСХВ), 3) Демократска заједница војвођанских Мађара (ДЗВМ), 4) Лига социјалдемократа Војводине (ЛСВ), 5) Грађански покрет за Суботицу "Голубови", 6) Реформско демократска странка Војводине (РДСВ), 7) Савез војвођанских Мађара (СВМ), 8) Социјалистичка партија Србије (СПС), 9) Српски покрет обнове (СПО), 10) Српска радикална странка (СРС) и 11) Савезна странка Југословена (ССЈ).

Пошто су испитаници могли изразити спремност да гласају за више од једне партије могуће је анализирати "сличност" појединих партија с обзиром на став испитаника према њима. У упитнику су такође била питања у вези социо-демографских карактеристика испитаника, укључујући националну припадност.

Испитаници

Узорак се састојао од 540 испитаника, оба пола (46.5 % женског пола) и различитог узраста. Различите етничке и националне групе су представљене у узорку, али диспропорционално. Процент Хрвата и Буњеваца је већи у узорку него у популацији Суботице јер је изворна анкета била намењена испитивању аспеката њихове политичке културе. Национални састав узорка је предсављен у табели 3.

⁵ Подаци су доступни љубазношћу проф. Златка Шрама.

Резултати

Структура политичког простора

Према скри-тесту (Scree-test, Cattell, 1966), из матрице интеркорелација ајтема који су испитивали вероватноћу гласања за поједине партије екстраховано је три фактора, одговорна за 53% варијансе. Поред фактора сугерираних скри-тестом, проверено је више алтернативних солуција (са једним, два и четири фактора), али су статистички критеријуми и интерпретабилност фактора указивали да је најприхватљивија трофакторска солуција. То значи да су три димензије довољне да се прикажу основне разлике између политичких партија у Суботици с обзиром на преференције испитаника.

Екстраховани фактори су ротирани у Облимин позицију ради јасније интерпретације. Матрица структуре (корелације између фактора и варијабли) је приказана у табели 1.

Табела 1. Матрица структуре три Облимин фактора

Партија	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3
РДСВ	.77		
ЛСВ	.77		
ГОЛУБОВИ	.70		
СПО	.49		
СПС		.73	
БШС		.65	
СРС		.57	
ССЈ	.46	.51	
ДЗВМ			.89
СВМ			.79
ДСХВ			.76

Примедба: Приказана су само засићења изнад .40.

Први фактор је одређен преференцијама за следеће партије: РДСВ, ЛСВ, ГОЛУБОВИ, и у нешто мањој мери СПО и ССЈ. Прве две партије су првенствено познате по свом заступању аутономије Војводине. ГОЛУБОВИ су локална организација са донекле сличним програмом. СПО је у то време био у процесу скретања са изразитије националистичке оријентације ка више грађанској оријентацији. ССЈ је била у то време про-режимска партија, која је у знатној мери играла на карту носталгије за "старим добрим временима" на која указује одредница "Југословена" у називу те партије. ССЈ дугује своје појављивање на овом фактору највероватније и својој анти-националистичкој реторици, тако да је њена перцепција подељена између про-режимске и грађанске оријентације. Дакле, специфична карактеристика партија са високим засићењем на првом фактору је заступање грађанске, не-националистичке политичке опције и аутоно-

мије Војводине. Стога се фактор може именовати као *Грађанско-регионалистичка* политичка димензија.

На другом фактору се са високим засићенима јављају СПС, БШС, СРС и ССЈ. Оваква конфигурација партија би се могла интерпретирати и као у то време про-режимска оријентација али и као српска националистичка оријентација. Међутим, с обзиром на релативну висину засићења, чини се да је доминантни елеменат ипак подршка тадашњем режиму пре него чисти српски национализам. Наиме, на другом месту, одмах иса СПС-а, се налази БШС, локална партија са прокламованим циљем да заступа *Буњевце*, која је тесно сарађивала са СПС-ом. Дакле, БШС се на овом фактору налази не толико због српског национализма колико због своје тадашње про-режимске оријентације. СРС, као примарно националистичка партија, налази се тек да трећем месту са нешто нижим засићењем. Наравно, овај нагласак на про-режимском аспекту је врло услован имајући у виду значај српског национализма за тадашњу политику СПС-а. Фактор је стога именован као *Про-режимска националистичка оријентација*.

Трећи фактор је јасно дефинисам мањинским партијама: висока засићења имају ДЗВМ, СВМ и ДСХВ. Ради се иначе о владајућој коалицији на локалном нивоу у Суботици током 1990-тих. Овај фактор је зато интерпретиран и именован као *Про-мањинска оријентација*. Интересантно је да је БШС једина мањинска партија која не конвергира овом фактору.

Предност Облимин ротације је да не условљава ортогоналност фактора. Корелације између фактора могу додатно допринети осветљавању односа између екстератованих политичких димензија (Табела 2).

Табела 2. Коефицијенти корелација између три димензије политичких преференција

	Про-режимска националистичка оријентација	Про-мањинска оријентација
Грађанско-регионалистичка оријентација	.23**	.27**
Про-режимска националистичка оријентација		.03

** $p < .01$

Приказани коефицијенти су занимљиви за даље спекулације о структури политичког простора у Суботици. Највиша је корелација између грађанске и про-мањинске оријентације ($r = .27, p < .01$). То је и очекивани налаз: од партија грађанске оријентације се и очекује да

буду демократске и толерантне, између осталог и у односу према националним мањинама. С друге стране, пожељно је, мада није ни теоријски нити идеолошки неопходно, да и мањинске партије показују толеранцију и демократичност у разним областима, посебно у односу на етничке разлике. Наведени резултат указује да симпатизери мањинских партија донекле показују симпатије и према патријама истакнутим на грађанско-регионалистичкој димензији. Могло би се, међутим, питати зашто корелација није ипак нешто израженија. Могуће је да се партије које себе приказују као грађанске не опажају као такве од стране испитаника па отуда и као некомпатибилне са про-мањинском оријентацијом, али и то да мањинске партије нису посебно заинтересоване за општи грађански политички програм него првенствено за промоцију неке врсте сповшеног мањинског национализма или изолационизма. Али, више о томе касније.

Занимљивија је, јер је тежа за интерпретацију, корелација између грађанске и про-режимске оријентација ($r=.23$, $p<.01$). Није се очекивало да ће преференције за про-режимске партије корелирати са преференцијама за партије које су тој оријентацији представљале главну политичку алтернативу на нивоу Војводине. Вероватно се ради о последици вишеслијности перцепције политичких партија. Про-режимске партије (у то време) су вероватно виђене и као партије које се, залажући за *status quo*, залажу за ред и стабилност. У исто време, ред и стабилност се као циљ могу приписати као циљеви и партијама грађанске оријентације. Друга веза између та два блока партија би могла бити и у опозицији мањинском национализму, као и у лојалности Југословенској држави. Како било, добијени резултати не дозвољавају да се донесе коначан суд.

Посебно је важно имати на уму да приказано груписање политичких партија није засновано на њиховим званичним програмима, идеологијама које заступају, као ни конкретним политичким потезима за које се залажу или спроводе. Њихово разликовање је засновано искључиво на томе како испитаници доживљавају те партије, тј. на израженој вероватноћи гласања за сваку од наведених партија. Чињеница да се две партије налазе на истом фактору не мора да значи, дакле, да те партије имају сличне програме или да су сличне у погледу практичне политике, него да су испитаници изразили много већу вероватноћу гласања за партије које припадају једном одређеном фактору него другим факторима.

Етничко гласање

Након што су димензије политичког простора дефинисане, ваља проверити у којој мери је теорија "етничког гласања" (нпр. Brint i Kelleu, 1993) примењива на изражене партијске преференције испи-

таника. Уколико се велика пропорција варијансе може приписати етничком гласању утолико би се могло закључити да је моно-идеолошка политика социјалистичког система једноставно замењена моноидеолошком политиком национализма. Са друге стране, ако је етничко гласање од релативно мањег значаја за објашњење гласачких интенција, то би могло да значи да испитаници сматрају да партије заступају шири избор политичких опција, од којих се бар неке укрштају са етничким поделама.

Резултати једносмерне анализе варијансе су приказани у табели 3. Како се и очекивало, етничка/национална припадност је значајно повезана са све три димензије партијских преференција. Такође у складу са очекивањем, ефекат је најслабији, иако статистички значајан, у односу на фактор грађанско-регионалистичке оријентације ($p < .05$).

Овај налаз показује да је, почетком 1996. године, национална припадност била од релативно мањег значаја, али ипак од значаја, за подршку партија грађанске оријентације него за партије друге две оријентације. Другим речима, потенцијални гласачи партија грађанске провенијенције су национално хетерогенији него гласачи партија про-режимског и про-мањинског профила.⁶ Национална припадност много снажније утиче на преференције за партије про-режимске а посебно про-мањинске оријентације. Дакле, национална припадност се показала као одлучујућа детерминанта подршке партија са високим скоровима на те две димензије.

У табели 3 су такође приказане аритметичке средине на три екстрахована фактора у зависности од националне идентификације. На димензији грађанске оријентације су разлике најмање - Хрвати и Мађари пружају подршку овим партијама у нешто већој мери него Буњевци и Срби, док су испитаници који су се изјаснили као Југословени између. Налаз да припадници мањина имају позитивнији однос према регионалистичким, не-националистичким партијама није изненађујући, мада је добијена разлика минимална.

Већу од просека вероватноћу гласања за партије про-режимске националистичке оријентације су изразили испитаници који су се идентификовали као Срби, Буњевци, и донекле Југословени, док су негативнији однос изразили Хрвати и Мађари. Ни овај налаз није неочекиван, имајући посебно у виду тесну повезаност тадашње про-режимске оријентације и српског национализма. Стога су националне мањине природно показале критичнији однос према у то време режимским партијама.

⁶ Види такође Прилог.

Табела 3. Релације између националне припадности и димензија политичких преференција: резултати једносмерне анализе варијансе

Национална идентификација	Грађанска оријентација	Про-режимска националистичка оријентација	Про-мањинска оријентација	n
	Аритметичке средине			
<i>Хрватска</i>	.14	-.46	.43	179
<i>Буњевачка</i>	-.18	.35	-.39	133
<i>Српска</i>	-.15	.50	-.55	80
<i>Мађарска</i>	.13	-.27	.84	70
<i>Југословенска</i>	-.00	.22	-.47	78
Све групе	-.00	.00	.01	540
<i>F</i>	2.65	23.94	48.39	
<i>p</i>	.0326	.0000	.0000	

Важно је приметити да су испитаници декларисани као Југословени изразили позитивнији став према режимским партијама него Хрвати и Мађари. Ово би могло да значи да извор подршке про-режимским партијама није долазио само из српског национализма него и из доживљаја тих партија као лојалних држави Југославији у поређењу са мањинским партијама. Ова интерпретација је у складу и са дистрибуцијом аритметичких средина на про-мањинском фактору. Ту декларисани Југословени имају сличан скор као и Срби и Буњевци, тј. значајно *испод* просека. Мађари и Хрвати су се показали као главни симпатизери тих партија.

"Етничко гласање" је очигледно значајан механизам у основи подршке тадашњим про-режимским и про-мањинским партијама, и то је посебно евидентно код испитаника декларисаних као Мађари, Хрвати и Срби. Подршка партијама грађанске оријентације је равномерно распоређена, мада су припадници националних мањина показали нешто веће симпатије према овој групи политичких партија. Декларисани Југословени су се показали најједначеније распоређени на три политичке оријентације, иако су пласирани нешто испод просека на про-мањинској оријентацији, а нешто изнад просека на димензији про-режимске оријентације. Изгледа да је за декларисане Југословене од примарне важности да ли одређене партије изражавају лојалност постојећој држави, тако да су доживели мањинске партије у донекле негативном светлу. Вероватно је да само изјашњавање као Југословенка у националном смислу истовремено представља и изражавање лојалности Југословенској држави.

"Случај Буњевци" изгледа посебно занимљив. Иако представљају етничку мањину, њихов однос према политичким партијама је сличнији оном добијеном на испитаницима декларисаним као Срби него као Мађари и Хрвати. Вероватно се ради о томе да превага бу-

њевачке над хрватском националном идентификацијом јесте знак примарне лојалности Југославији и слабе идентификације са хрватском нацијом. Према томе, своје интересе нису сматрали заступљеним програмима партија анти-режимске, про-мањинске оријентације, него партијама про-Југословенске, а стога и про-режимске, оријентације. Када су се на политичкој сцени појавиле довољно упечатљиве снаге лојалне савезној држави а истовремено и анти-режимске оријентације, као на одлучујућим изборима 2000. године, Буњевци нису више масовно били на страни режимских партија. У сваком случају, Буњевци и декларисани Југословени су посебно занимљиви примери сложености односа између етничке/националне идентификације и политичког понашања.

Анализа подршке појединачних партија такође указује на одлучујући значај "етничког" гласања у Суботици. Буњевци првенствено подржавају БШС (65% Буњеваца би гласало за ту партију) и ССЈ (37.9%), а најмања је вероватноћа да би гласали за СРС (3%), СВМ (3.8%) и СПО (4.5%). Вредно је нагласити да би само 15.2% Буњеваца у испитаном узорку гласало за ДСХВ. Декларисани Срби су изразили највећу вероватноћу гласања за СПС (41.8%), ССЈ (35.4%), и СРС (29.1%), док су најмање симпатија показали за мањинске партије - ДСХВ (1.3%), ДЗВМ и СВМ (у оба случаја 2.5%). Две трећине декларисаних Хрвата би било спремно да да свој глас ДСХВ-у (64.4%), док је РДСВ на другом месту по омиљености у овој групи испитаника (43.0%). СРС не би добио *ни један* глас у овој групи испитаника, а тек нешто позитивније су третирани СПО (7.9%) и БШС (11.3%). Мађарска национална мањина подржава првенствено "своје" партије - СВМ (54.3%), и ДЗВМ (50.0%), мада су и војвођанске регионалистичке партије оцењене доста позитивно (ДСХВ и РДСВ би евентуално добиле глас оф 35.7% испитаника из ове категорије). Много мањем броју гласова су се могли надати СРС (2.9%), СПС и БШС (7.1% обе партије). Слично као и у претходним случајевима, декларисани Југословени сматрају прихватљивом првенствено странку која ту групу помиње и свом називу - Савезна странка *Југословена* би добила око две трећине гласова од ове категорије испитаника. На другом месту, са потенцијалном једном четвртином гласова, се налази СПС. На другој страни, ДСХВ (2.6%), СПО (3.8%) СРС и ДЗВМ (5.1% обе партије) нису нашли подршку међу декларисаним Југословенима. Детаљна дистрибуција потенцијалних гласова у односу на националну припадност је дата у Прилогу.⁷

⁷ Значај националне припадности за преференције политичких партија се види и из анализе контингентних табела (партије x национална идентификација). Хи-квадрат коефицијенти су значајни за све анализиране партије, а C коефицијенти су прилично високи, осим за партије грађанске оријентације. Дискриминантна

Дискусија

Факторска анализа преференција политичких партија је показала да је политички простор у Суботици организован дуж три димензије: грађанске, про-режимске, и про-мањинске. То су, дакле, биле три основне супротности које су делиле преференције за политичке партије у Суботици у време прикупљања ових података. Добијена тродимензионална структура и потврда преминације "етничког" гласања су основни резултати дескриптивног дела анализе. Следећи проблем је да се процени како се добијени резултати рефлектују на карактер демократизације и улогу политичких партија у том процесу, те на теорије о структури политичког простора.

Евиденција о мултидимензионалности политичког простора би се могла протумачити као знак субстантивне демократизације. То што политичке партије заступају различите политичке оријентације би требало да указује на диверсификацију расположивих политичких опција и стога бољу репрезентацију различитих интереса и група. Међутим, такав исход није неопходан. Могуће је да разне партије у ствари представљају супротстављена становишта у односу на само један проблем, и да се партије првенствено такмиче унутар "својих" изолованих бирачких тела за монопол над њиховим заступањем с обзиром на тај један проблем.

На ту могућност указује сведочанство одлучујућем утицају националне припадности на став према политичким партијама. Импликације за стварну диверсификацију политичких опција нису, дакле, једнозначне. Оптимистичка интерпретација је да три дефинисане димензије представљају различите политичке опције: грађанске вредности и подршку регионализму, подршку тадашњим властима и политици коју је та власт спроводила, те скрб за политички положај националних мањина.

Алтернативна интерпретација би могла бити да је добијена структура одраз два темељна политичка сукоба. Један се односи на конфликт између српског про-режимског национализма и мањинског национализма, док би други био базиран на супротстављености генералног национализма (укључујући једнако већинску и мањинску варијанту) и грађанске алтернативе. Доминантан утицај националне припадности на преференције политичких партија, међутим, сугерира трећу интерпретацију. Наиме, три утврђене димензије партијских

анализа је такође показала да подршка појединим партијама варира у зависности од испитаникове националне идентификације. Канонички коефицијент од $R_c = .65$ показује да је национална идентификација заиста одлучујућа детерминанта преференција политичких партија различитих оријентација. Детаљни резултати ових анализа се могу добити на захтев од аутора.

преференција би се могле протумачити као у ствари три различите позиције у односу на само *једно* питање - национализам. Про-режимски фактор би представљао српски национализам, док би про-мањински фактор био његова слика у огледалу - мањински национализам. У овом тумачењу, грађанска опција би једноставно представљала средњи пут или одбијање оба национализма. Другим речима, овај модел би сугерирао да је национализам (био) једино стварно (или барем најзначајније) политичко питање у Суботици. Ако би се ово тумачење прихватило, онда је врло дискутабилно у којој мери је пролиферација политичких партија знак демократизације политике, када су економска, културна, и друга питања практично политички ирелевантна.

Са одређеног нормативног становишта, растући број партија би требало *a priori* поздравити, пошто се тиме барем потенцијално повећава вероватноћа заступања различитих интереса. Како било, реакције лидера мањинских партија су често бивале противречне у том погледу. Док је увођење вишепартијског система у Југославији поздрављено, њихове су реакције на мултипликацију партија унутар "свог" домена, тј. у оквиру мањинских група, дочекане с приметно мање ентузијазма. Не би било тешко навести примере лидера и партија који би указали на тенденцију централизације или монополизације политичког утицаја на одлуке које се тичу дате мањине. У складу с тиме, често је велики део активности мањинских партија усмерен заправо на конкуренцију са другим партијама које настоје проширити утицај у оквиру исте мањине.

Илустративан пример такве политике се може наћи у разним програмским документима објављеним од стране Савеза војвођанских Мађара (СВМ), доминантне партије у оквиру мађарске националне мањине у Војводини од 1994-5. године.⁸ Главни циљ изгледа да је осигуравање монопола над одлукама од утицаја на мађарску мањину и успостављање контроле над целокупним политичким, друштвеним и културним животом те мањине. Дobar пример сукоба партија у оквиру једне мањине је видан у немогућности договора између СВМ и ДЗВМ око заједничке изборне стратегије, што је довело до губитка неколико посланичких места у савезном парламенту за Мађарску мањину на изборима 1996. године (Lutovac, 1998). Чињеница да је велики део политичке активности лидера тих партија потрошен на спор око тога ко је "стварни" представник мађарске мањине је, вероватно, довео до незадовољства код потенцијалних гласача.⁹

⁸ Програм СВМ-а и други документи су доступни на:
<http://www.vmsz.org.yu/sh/dokumenti/>.

⁹ Речено се односи, често и у израженијем виду, и на политику ДСХВ-а. Види, на пример, *Жиг*, IV, 81, 1997, за критику настојања лидера ДСХВ-а Беле Токоча.

Најскорији пример те врсте стиже од стране лидера организација које заступају хрватску националну мањину. Са једва неколико сати разлике, основане су две верзије "Привременог хрватског националног вијећа", једна од стране ХНС (Хрватски народни савез) а друга од стране ДСХВ-а. Догађај је пропраћен узајамним денунцијацијама у локалним медијима.¹⁰

Три добијене димензије се не могу директно интерпретирати као идеолошке оријентације. За то би било потребно поред преференција политичких партија испитати и низ политичких ставова и вредносних оријентација. Међутим, познавајући у општим цртама идеолошки профил анализираних партија, може се спекулисати и о ширем значењу изолованих димензија. Про-режимски фактор би донекле одговарао конвергенцији економске левице и друштвено-културне ауторитарности, коју Кичелт очекује у овом делу Европе. Грађанско-регионалистичка димензија је представљена партијама које би биле ближе либертарности. Имајући у виду стил појединих лидера партија са овог фактора (нпр. ЛСВ), тешко да ове партије рачунају на подршку ауторитарног, патријархалног, традиционалистичког слоја. Ако се покаже да су те партије склоне и економском либерализму радије него стварној социјалдемократској солуцији, то би говорило у прилог конвергенције економске деснице и либертарности, као у Кичелтовом моделу за Источну Европу. Про-мањински фактор је првенствено одраз мултикултуралне средине и централног политичког значаја етничитета. Корелације између фактора указују да је ова димензија нешто ближа грађанско-либералној оријентацији. Остаје да се види у будућности да ли ће и у оквиру мањина доћи до раслојавања политичких преференција у економској и друштвено-културној сфери, или ће класни и други интереси и даље остати у сенци националног. Дакле, резултати би се могли донекле интерпретирати у складу са Кичелтовим моделом, али су потребну детаљнији подаци да би се донели чвршћи закључци.

У целини гледано, опсервиране релације се могу ставити у контекст ширих макро-политичких процеса уз помоћ концепата развијених од стране Бубејкера (Brubaker, 1996, 1997) и Офеа (Offe,

вића да монополизује заступање Хрвата у Војводини. Исход такве политике је био да је ДСХВ готово потпуно маргинализован у смислу освојених гласова на локалним изборима. Ипак, на изборима 2000. године Тонковић је "награђен" за своја постигнућа. Представљајући ДСХВ у коалицији ДОС, изабран је за посланика у војвођанском парламенту.

¹⁰ Види *Суботичке новине*, бр. 43, 25. Октобар 2001, бр. 42, 18. октобар 2001. Такође и у вестима *Радио Суботице* из тог периода. Доступно на:

<http://www.radiosubotica.co.yu/hr/1015hr.htm>,
<http://www.radiosubotica.co.yu/sh/1015yu.htm>.

1995). Брубејкеров појам национализујуће државе (nationalising state) (у овом случају Србије) и мобилизованих мањина (mobilising minorities) (Мађари, Хрвати) добро обухвата макро-политичку динамику која се одражава у добијеним политичким димензијама. Про-режимски фактор представља виђење оних којима је била упућена национализујућа политика Милошевићевог режима - ту су супротстављени ставови већинске и мањинских група. Мобилизоване мањине су нашле израз у подршци про-мањинским партијама. Готово потпуна подршка партијама са националним предзнаком од стране "одговарајућих" група (тј. подршка Срба за СПС, Мађара и Хрвата за СВМ, ДЗВМ и ДСХВ) потврђује да су политички актери на обе стране били прилично успешни у реализацији својих циљева. У контексту сукоба између национализујуће државе и мобилизованих мањина, партијама грађанске оријентације је (било) тешко да привуку већу пропорцију бирача.

Политички процеси у Суботици, као и у Војводини и Југославији, су јасан пример етнизације политике, ситуације у којој етницитет постаје доминантни садржај политичке борбе (Offe, 1995). Иако су последице политике те врсте неретко трагичне, не треба заборавити, као што Офе показује, да је у Источно Европском контексту таква политика често управо рационална политика. На пример, мањинска самоуправа може да значи преференцијални третман на тржишту рада; етницитет може да послужи као кључни ресурс за локалне политичке елите, и сл.

Закључак

Факторска анализа се показала као користан методолошки приступ дескриптивној анализи димензионалности политичког простора. Уместо да се анализирају појединачне партије, које су често сличног карактера, показало се да се анализа може усмерити на мањи број теоријски смисленијих и емпиријски заснованих политичких димензија. Преференције испитаника за једанаест испитиваних партија и организација активних у Суботици се могу приказати дуж три димензије, које представљају шире политичке оријентације. Три екстрахована фактора су интерпретирана као: Грађанска оријентација, про-режимска националистичка оријентација, и про-мањинска оријентација. Различита могућа тумачења добијених резултата су продискутована. Сугерисано је да те три димензије првенствено представљају три различите позиције у односу на једно питање - национализам. Уколико се изоловане димензије нешто шире и слободније интерпретирају, резултати донекле потврђују Кичелтову (1995) хипотезу о конвергенцији економске левице и ауторитарности на једној страни, и друштвеног и економског либерализма, да на другој.

Додатне анализе су показале да је национална припадност испитаника одлучујућа детерминанта преференција за политичке партије, тј. положаја испитаника на те три димензије. Иако пролиферацију политичких партија можемо тумачити као одраз растуће демократизације, тај процес се може и другачије тумачити. Општа етнизација политике у овом делу света је довела до тога да практично сваки активни политички учесник мора да заузме одређено становиште по том питању (Offe, 1995). Политички стил практикован од стране лидера већинског али и мањинских народа је само допринео процесу етнизације. Политички актери су, чини се, првенствено бринули како да обезбеде монопол или "тангијеме" на заступање "националних интереса" "својих" етничких група. Уместо истинског политичког плурализма, видели смо сукобљене етно-центризме, или већинске и мањинске национализме. Како мањинске, тако и већинске политичке елите, изгледа, специјализовали су се у "рентијерском" (rent-seeking) вођењу националне политике (Pagano, 1996).

У таквим околностима главна политичка борба заправо није између партија које заступају различита решења појединих проблема (нпр. у економији), него првенствено унутар одељених, политички практично изолованих националних заједница. Циљ такве компетиције је, чини се, првенствено постати искључиви заступник "своје" националне заједнице. Главни политички супарник, дакле, за СВМ заправо није био СПС, него ДЗВМ, за ДСХВ није проблем СРС колико БШС. У томе смислу, иако је представљена анализа резултирала са три димензије политичког простора, могло би се тврдити да заправо не постоји (у то време) *заједнички* политички простор у Суботици (а такође и у Војводини и Југославији). Уместо тога, постојале су релативно одељене политичке сфере за готово сваку политички релевантну групу. Ако је то демократизација, онда се ради о прилично специфичној врсти демократизације. Два монолога не чине дијалог.

Ипак, треба нагласити да је утврђено и постојање димензије *за и против* тада владајућег режима. То је свакако био политички проблем који је показао тенденцију превазилажења етничких граница, и поред тога што је непробојност тих граница прилично типична особина локалне политике у Суботици током 1990-тих. Избори 2000. године су открили колика је била потреба за променом режима - дошло је до потпуног пораза тадашњих про-режимских партија у Суботици. Дакле, барем у том критичном тренутку локалне партије су показале способност да се усмере на проблем од општијег значаја.

Какве су импликације добијених налаза за будућност већинско-мањинских односа? Као што Брубејкер (1997) тврди, етнички сукоби су у *принципу нерешиви*. Они или ескалирају или се смире. У поређењу са Косовом, етнички конфликти у Војводини су од увек имали више шанси за спонтано смирење. Међутим, учвршћивање

сегменталне изолације би могло појачати или барем одржавати постојеће ипак донекле конфликтно стање.¹¹ Промена режима у Београду даје разлога за оптимизам. Акомодативнија политика према мањинама би могла довести до снижења салијентности етничитета и створити прилике за формирање међу-етничких коалиција и артикулација интереса који превазилазе етничке поделе (cf. Brass, 1991).

Прилог

*Вероватноћа давања гласа појединим политичким партијама у односу на националну припадност испитаника **

	БШС	ДСХВ	ДЗВМ	ЛСВ	СВМ	СПС	СПО	СРС	ССЈ	РДСВ	ГОЛУ-БОВИ
Буњевци	65.2	15.2	5.3	14.4	3.8	25.0	4.5	3.0	37.9	22.6	13.5
Срби	15.2	1.3	2.5	15.2	2.5	41.8	15.2	29.1	35.4	11.3	16.3
Хрвати	11.3	64.4	26.6	28.2	20.3	11.9	7.9	0.0	27.1	43.0	21.2
Мађари	7.1	35.7	50.0	27.1	54.3	15.7	7.1	2.9	27.1	35.7	22.9
Југословени	21.2	2.6	5.1	14.1	7.7	26.9	3.8	5.1	61.5	19.2	21.8

* Бројеви у табели означавају проценат испитаника који би гласао за дату партију. Испитаници су могли означити *више од једне партије* за коју би гласали, тако да збир процентата у редовима није једнак стотини.

ЛИТЕРАТУРА

1. Brass, P. R. (1991). *Ethnicity and Nationalism: Theory and comparison*. Sage, Newbury Park, CA.
2. Brint, S. i Kelley, S. (1993). *The Social Bases of Political Beliefs in the United States: Interests, cultures, and normative pressures in comparative-historical context*. In: P. C. Washburn (ed.), *Research in Political Sociology, Volume 6*. Jai Press, London.
3. Brubaker, R. (1997). *Myths and Misconceptions in the Study of Nationalism*. In J. A. Hall (ed.) *The State of the Nation: Ernest Gellner and the theory of nationalism*. Cambridge University Press, Cambridge.
4. Brubaker, R. (1996). *Nationalism Reframed: Nationhood and the national question in the new Europe*. Cambridge University Press, Cambridge.
5. Cattell, R. B. (1966). *The Scree Test for the Number of factors*. *Multivariate behavioral Research*, 1, 245-276.
6. Enyedi, Zs. i Todosijeвић, B. (2001). *Structure of Political Attitudes in Hungary*. Rad prikazan na XXIV Godišnjem skupu Međunarodnog udruženja za političku psihologiju, Cuernavaca, Meksiko, 15.-18. Jul 2001.
7. Eysenck, H. J. (1975). *The Structure of Social Attitudes*. *The British Journal*

¹¹ Упечатљива илустрација се може наћи у Програму СВМ-а где се каже "СВМ посебну пажњу поклања у предстојећем периоду оснивању сопствених школа" (цитирано на основу текста на: <http://www.vmsz.org.yu/sh/dokumenti/program02.htm>). Дакле, тражи се практично сегрегација а не само проширење могућности школовања на мађарском језику.

- of Social and Clinical Psychology, 14, 323-331.
8. Inglehart, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton University Press, Princeton, N.J.
 9. Kerlinger, F. N. (1984). *Liberalism and Conservatism: The Nature and Structure of Social Attitudes*. Lawrence Erlbaum Associates, N. J.
 10. Kitschelt, H. (1992). The Formation of Party Systems in East Central Europe. *Politics and Society*, 20, 1, 7-50.
 11. Kitschelt, H. (1994). *The Transformation of European Social Democracy*. Cambridge University Press, Cambridge.
 12. Kitschelt, H. (1995). The Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies. *Party Politics*, 1, 4, 447-472.
 13. Lutovac, Z. (1998). The Participation of Minorities in Political Life. In V. Goati (ed.), *Elections to the Federal and Republican Parliaments of Yugoslavia (Serbia and Montenegro) 1990-1996: Analyses, Documents and Data* (pp. 126-139). Ed. Sigma, Berlin.
 14. Middendorp, C. P. (1989). Models for Predicting the Dutch Vote along the Left-Right and the Libertarianism-Authoritarianism Dimensions. *International Political Science Review* 10, 279-308.
 15. Offe, C. (1995). Ethnic Politics in East European Transitions. In: J. Jensen i F. Mislivetz (Eds.), *Paradoxes and Perspectives* (p. 23-52). Szavaria University Press, Szombathely.
 16. Pagano, U. (1996). Can economics explain nationalism? In: A. Breton, G. Gaeloti, P Salmon, i R. Wintrobe, *Nationalism and Rationality*. Cambridge University Press, Cambridge.
 17. Sekelj, L. (2000). Parties and Elections: The Federal Republic of Yugoslavia - Change without Transformation. *Europe-Asia Studies*, 52, 1, 57-75.
 18. Stokes, D. E. (1963). Spatial Models of Party Competition. *American Political Science Review*, 57, 368-377.
 19. UN Special Report (1996). "Situation of Human Rights in the Territory of the Former Yugoslavia: Special Report on Minorities, submitted by Ms. Elizabeth Rehn". UN Economic and Social Council, Commission on Human Rights.
 20. Wilson, G. D. (ed.) (1973). *The Psychology of Conservatism*. Academic Press, New York.

Bojan Todosijević, Budimpešta (Mađarska)

DIMENSIONS OF POLITICAL SPACE IN SUBOTICA: MINORITY POLITICAL PARTIES AND DEMOCRATISATION

Summary

The paper analyses dimensionality of political party preferences, and the strength of the 'ethnic voting' on the sample of respondents from Subotica, Yugoslavia. Ethnic heterogeneity of the district of Subotica facilitated proliferation of parties and organisations claiming to represent national minorities, primarily Hungarians, Croats, and Bunejvci. Factor analysis of preferences for parties participating at local elections in 1996 revealed three-dimensional structure. Party preferences are differentiated according to (1) civic orientation, (2) Serbian nationalist and pro-(Milošević) regime orientation, and (3) pro-minority orientation. National voting dominated preferences particularly for parties high on Serbian nationalist dimension and pro-minority dimension.

Key words: democratization, ethnic parties, Yugoslavia, factor analysis, nationalism, voting behavior